

Journal of Comparative Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 14, No. 26, spring and summer 2022

**A Comparative Analysis of the “Hegemonic Other” in the Plays
The Island by Athol Fugard and Parvarbandan by Gholam-
Hossein Sa’edi ***

Abtin Golkar¹, Behrooz Mahmoodi Bakhtiari², Mohammadreza Dabirnia³

1. Introduction

One of the functions of American school in Comparative Literature is the possibility to equalize literary works from different geographic regions that do not share any historical grounds. In fact, this school gives us a platform to go beyond the limits of the French school as a condition of historical confrontation. This study uses this cross-border thought approach to conduct a comparative analysis of two literary works by Athol Fugard and Gholam-Hossein Sa’edi, both of whom compete over the concept of *other*. In fact, both authors seek to focus on the binary interactions existing in society regarding the idea of *other*. On the other hand, colonization has changed, and it does not appear as a direct governing system or a puppet ruler as it once did. Instead, in today’s world, it appears with a different approach and as silent domination. The plays *The Island* and *Parvarbandan* attempted to react to the social and cultural change and conflict they were faced with accordingly. This common ground makes these works worthy of comparative analysis. Therefore, with regards to the textual capacity

*Date received: 16/07/2021 Date review: 08/11/2021 Date accepted: 11/02/2022

1. Assistant Professor of Russian Language, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Iran. E-mail: golkar@modares.ac.ir

2. Associate Professor in Fine arts' Campus, College of Performing Arts and Music, Tehran University; mbakhtiari@ut.ac.ir

3. **Corresponding author:** MA Graduate in Dramatic Literature, Tarbiat Modares University; M_dabirnia@modares.ac.ir

and the atmosphere of both plays that portray domination and hegemony, their consequences on characters, and the reaction of the oppressed other and using the comparative approach, this study attempts a postcolonial reading of the plays. In fact, this study seeks to analyze these texts in cultural and deconstructive frameworks as well as the characters' reactions and the narrative direction of the plays.

A historical examination of postcolonial studies' roots reveals the traces of one of the field's pioneering thinkers, who first defined the notion of "the other" in the conflict between colonialists and colonized. Frantz Fanon addressed the question of "the other," particularly in the case of blacks, by using the theoretical potentials of Hegel's discussions in phenomenology as well as Adler's theory on individual psychology. Inspired by Hegel's key theories on master-slave dialectic, he regarded the colonized as an "other" who could not embrace the role of "self." In his paper, "Racism and Culture," Franz Fanon defines race as the issue of "the other," for example, superior/inferior racial relationships, in the context of the struggle between indigenous and colonial cultures. Racism, according to Fanon, follows a solid and immutable logic. A living nation, in his perspective, gets its essence from the exploitation of other people and, as a result, reduces those people to inferiors (see Fanon, 1972: 63).

The representation of "the other" as an imperfect "self" in Bhabha's discourse implies not just the colonists' oppressive or proprietorial characteristics but also a more complex desire. In this case, the colonizer is subjected to these forms of representation in the same way that the colonized is, and he or she is simply caught up in the game of desire and fantasy established by the colonial context (see Mills, 2003: 159). In his book, *The Colonizer and the Colonized* (French: *Portrait du colonisé, précédé par Portrait du colonisateur*), Albert Memmi delves deeply into the mimicry-based relationship between the colonizer and the colonized. He argues that placing oneself in the shoes of another is an unconscious deed made by colonized people in an attempt to better their status. When a colonizer receives all advantages, profits, and credits and possesses wealth, honor, authority, or technical facilities, even though he has violated the colonized people's rights and has held them in servitude, he is seen as a unique role model for the colonized. The colonized imitates this role model to such an extent that his identity becomes entwined with that of the colonists, and he, therefore, ignores his true self. However,

over time, the colonized understands that colonial culture had consistently put him in the position of a humiliated colonizer and that by accepting colonial values, he had actually signed his own conviction. Such a person not only does not benefit from the advantages of colonial society but his identity is gradually resolved in the relations of such a society. The colonizer gives in to his role model's demands and praises him, but the colonizer also finds a way to humiliate him, and that is ridiculing the colonizer's clumsy imitations. This is the point at which the colonized revolt against the "other" and his acts, hoping to get rid of him as quickly as possible; so, he rejects the colonizer, and the roles are reversed. The colonized people's earlier desire for the colonizer and self-rejection turns into the colonizer's rejection and return to the actual self, their infatuation changes into extreme hatred of the outsiders, and they pursue self-detection. According to Memmi, the colonized cannot avoid this multi-stage colonial relation, as though each step is a prerequisite for the colonized to go to the next level and, eventually, achieve his freedom and deliverance (see Memmi, 1972: 155-158).

2. Methodology

This study was conducted using a comparative analytical method, and its data were collected through a desk research approach. Through a postcolonial and cultural studies lens, we examine Gholam-Hossein Sa'edi's play, *Parvarbnadan* (cattle fatteners, *Fatteningly*), and Athol Fugard's drama, *The Island*, to conduct a comparative study of the concept of "the other" in both literary works.

3. Discussion

The Island is a manifesto in which two men are sent to Robben Island for opposing apartheid and its brutal policies. This play, however, is also a statement on theater, asking, "What is the point of drama in a society founded on antagonism and repression?" According to the play, humanity will continue to suffer in the most inhumane ways unless they can find a meaning for their suffering and express it (see Walder, 1984: 76). Sa'edi's play, on the other hand, is a prod against an indifferent society, and the playwright used the metaphor "lamb" to portray the indifference of such a society and describe the current

hegemony. Here, the author is a concerned person who, like the repressed characters of an island, must remain in exile and lose his identity and humanity, a point that Fugard also accentuates in his work. The main characters in both plays are oppressed and imprisoned for fighting against the government and for having resistant morale. In *The Island*, two black prisoners, John and Winston, are detained in the notorious Robben Island prison off the coast of Cape Town, South Africa, for their political stances against the government. On the flip side of this study is *Fatteningly*, whose protagonist (Meem) is a well-known activist and writer now serving a temporary prison sentence awaiting trial. Here, it is necessary to examine the discursive and ideological forms of the two plays. This enables us to determine how colonialism establishes its subject positions via representation. In this respect, Steven Sloman presents a diagram in his article "The Struggle for Postcolonialism" that is beneficial for comprehending the complexities of this issue:

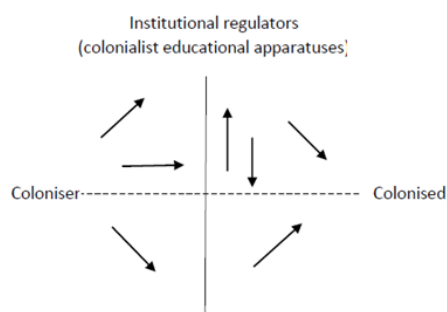

Diagram 1. The Semiotic Field

The diagram above depicts colonialism as a system of power and dominance from left to right. The line "A" symbolizes the numerous beliefs regarding how colonial oppression is carried out via direct political and economic control. The lines "BC" and "DE" indicate several notions connected to the ideological regulation of colonial people or subjection through establishing consent. Theories that highlight colonialism's efficiency, which we observe moving along the

line A, are fundamentally "direct political" theories or theories based on colonialism's "brutal coercion." In other words, these theories deny the fundamental assumption of resolving social conflict via the intentional development of concepts about the "self" and their internalization or "actualization" by subordinated subjects. On the other hand, theories that depict colonial power primarily along line BC - which embodies the ideological stance of economic colonialism along with line A - highlight the structural strength of state apparatuses in the formation of colonial relations. In his play, *Fatteningly*, Sa'edi uses lamb fattening as a metaphor and narrates the same sequence. This structure adheres to line "BC," according to which controlling ideology promotes instinctive desires so that colonized people may focus only on these things while neglecting current political-ideological concerns. As a result of such a policy, a society in which everyone thinks alike is formed. On the other hand, these herds are uninformed that cattle fatteners' ultimate focus in fattening ignorant animals is to transport them to the slaughterhouse. Totalitarian regimes do this by slaughtering and eradicating the personality or identity of human herds. On the other hand, this connection may be seen as suggesting that the government, by duping the masses and legitimizing racial discrimination, sends dissidents like John and Winston to a secluded island to live as enslaved people doing subordinate labor.

The crucial point is that the process of otherness is characterized by intricate representational power processes; power is essentially oppressive. It deals with human subjugation and seduction via a variety of, at times contradictory, images. Another character in this drama is a lady who uses lures and cooks fatty meals to fatten and castrate Meem.

In *The Island*, government authorities attempt to assign tasks to two convicts in order to transform them into animals or to remove the last traces of humanity from them. Furthermore, this task serves as both a shield and a sword for both prisoners. In other words, this task may be used for both self-defense and action and warfare against the

colonizers (i.e., the state). Theater, in fact, is the instrument that these two characters use to avoid alienation.

The body serves a particular purpose in both plays. In *The Island*, the human body narrates the anguish of oppressed individuals who have been banished because of their protest and whose body endures unending oppression in the process of "becoming other," which has pushed them to perform meaningless and dreadful tasks. The island evokes the setting for a tragic play in a tiny, lonely place, which is a metaphor for the country's terrible situation. People are condemned to the worst penalties in this country, and the state humiliates the spirits and bodies of the people by forcing convicts to do complex and meaningless actions, punishing them or turning them into obedient slaves. If we consider locations such as the small world of postcolonial society, we observe how characters are treated and how they are compelled to live a passive, submissive life. All of the activities performed against Meem's character in *Fatteningly* are performed in order to transform him into an obedient character. As a result, actions such as edacity, castration, and physical punishment are examples of behaviors that are applied to the body, and governments use these activities to accomplish colonial aims in the process of "otherness."

4-Conclusion

One objective of the comparative literature approach is to investigate the conceptual and methodological biases in various territories without considering the historical context of the relationships between these territories. Based on comparative literature methodology, we first evaluated the similarities of the concepts of "the other" in two dramas (*Fatteningly* and *The Island*) and then attempted to analyze the dualities in these works through analyzing the dual system of "the self" and "the other." In the next stage, we tried to compare these works. As Fugard grew up in a colonial territory, he became interested in structures that arose from dual racial conflicts, such as white/black, which were finally internalized by the society. The issue of race and

the problem of inferiority, implemented through white hegemony against people of color, is one of the most prominent keywords in Fugard's works. Most of Fugard's focus in his work was linked to this colonial theme. In terms of the typology of "the other," since Sa'edi lives in a different culture than Fugard and has no experience living in the colony, he highlights the subject of autocracy in many of his plays rather than colonialism, which accelerates people's otherness process as a consequence of its hegemony. In fact, the hegemonic forces in these two works take a stand against the characters because they want these characters to go through a process of alienation during which the characters first get alienated but eventually resist and take an aggressive approach against colonialists or dictatorial powers.

Keywords: comparative literature, Other, postcolonial studies, Gholam-Hossein Sa'edi, Athol Fugard

References [In Persian]:

Abbott, H. P. (2018). *The Cambridge Introduction to Narrative*.

[Translators: Pour Azar, Roya & M. Ashrafi, Nima]. The Electronic Version. Tehran: Atraf.

Adibzadeh, M. (2012). *The Empire of Myths and the Image of the West. First Edition*. Tehran: Qoqnoos. [In Persian]

Alavizadeh, F. (2021). Interdisciplinary studies of comparative literature, its methodological approaches and the identity crisis of comparative literature. *Journal of Comparative Literature*, 13(25), 207-179. [In Persian]

Ansari, M., & Doroodim M. (2014). "Postcolonial Studies: Two Different Approaches". *Contemporary Political Studies*. 5(2). pp 1-237. [In Persian]

Asadi, K. (2015). *Identity Card of Gohlam-Hossein Sa'edi*. Tehran: Nimazh. [In Persian]

Akbari, M A (2005). *Genealogy of the new Iranian identity (Qajar and Pahlavi eras)*. First Edition. Tehran: Scientific and cultural publications. [In Persian]

Bay, A. (2011). "Power-Knowledge and Hegemony in Process of Globalization". *Journal of Law and Politics*. 7(1), (Issue 17, Spring and Summer 2011), pp 43-74.

Bertens, J W. (2015). *Literary Theory: The Basics*. [Translator: Ghasemi, M]. Fourth Edition. Tehran: Mahi.

Burns, E., (2002). *Michel Foucault*. First Edition. Tehran: Mahi. Chalabi, M. (1996). *Sociology of order*. First Edition. Tehran: Ney Publishing.

Cregan, K. (2016). *The Sociology of the Body: Mapping the Abstraction of the Embodiment*. [Translator: Naseri Rad, M]. First Edition. Tehran: Naqsh-o Negar. Dallmayr, F R. (2005). *Alternative Ways: Beyond Orientalism and Oriental Studies*. [Translators: Sadeqi, F & Tajik, N]. Tehran: Porsesh. Downing, L. (2019). *Cambridge Introduction to Michel Foucault*. [Translator: Momeni, Q]. First Edition. Tehran: Elmi- Farhangi Publishing. Dreyfus, H L., and Rabino, P. (2000). *Michel Foucault: Beyond Constructivism and Hermeneutics with Michel Foucault*. Translated by Dr. H Bashirieh, Second Edition, Tehran: Ney Publishing. Fanon, Frantz. (1972). *Black Skin, White Masks*. [Translator: Kardan, M A]. Farahmandfar, M. (2015). "The Threshold of Culture": Homi Baba and Postcolonial Theory. *Journal of Critical Literature Studies*. No. 4, Winter, pp. 17-34. [In Persian]

Ghandhi, Leela. (2012). *Postcolonialism*. [Translator: Alemzadeh. M & Kakasoltani, H]. Second Edition. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. Group of Co-authors. (2012). *Postcolonial Studies* [Translators: F Dehkordi, J & R Farhadi]. Tehran: Imam Sadeq University Publishing. [In Persian]

Habibi, H. (2014). *The Lost City: A Peer Review of Gholam-Hossein Sa'edi's Life and Works*. First Edition. Tehran: Hermes. [In Persian]

Hajmohammadi, H. (2018). *A Review and Critique of the Theoretical Foundations of the Birmingham School of Cultural Studies*. First Edition. Qom: Boostane Ketab. [In Persian]

- Heshmati, S & Aqajani, Z. (2018). *Cultural Sociology*. First Edition. Tehran: Adibane Rooz. [In Persian]
- Horkheimer, M. (2001). *The Beginnings of the Bourgeois Philosophy of History*. First Edition. Tehran: Ney. [In Persian]
- J. C. Young, Robert., (2012). *Postcolonialism: A Brief Introduction*. [Translators: Modaresi, F& Qaderi, F]. First Edition Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Joll, J. (2009). *Gramsci*. [Translator: MZomorodi]. First Edition. Tehran: Sales.
- Jenkins, R. (2015). *Social Identity*. [Translator: Yarahmadi, T]. Second Edition. Tehran: Shirazeh.
- J, Francois. (2018). *Comparative Literature*. [Translator: Anooshirvani, A; Arashi, L & Bahadori, R]. First Edition. Tehran: Samt.
- Klages, M. (2020) *Literary Theory: A Guide for the Perplexed*. [Translator: Sokhanvar, J; Dehnoodi, E & Sabziyan, S]. Tehran: Akhtaran.
- Lindholm, C. (2018). *Culture and Identity: The History, Theory, and Practice of Psychological Anthropology*. [Solasi, M]. Second Edition. Tehran: Sales.
- Locks, A. (2019). *Body Studies: The Basics*. [Translator: Hassani, Hossein] First Edition. Tehran: Nieve.
- Maalouf, A. (2013). *Deadly identities*. Translated by Abdul Hussein Nikooghar, second edition. Tehran: Ney Publishing.
- Memmi, A. (1972). *The Colonizer and the Colonized*. [Translator:Nateq, H]. Second Edition. Tehran: Kharazmi.
- Mills, Sara. (2013). *Michel Foucault*. [Translator: Noori, M]. Second Edition. Tehran: Markaz.
- Mito, D. (2018). *Postcolonial Studies*. [Translator: Rahmani, T]. First Edition. Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Mohsenniniya, N. (2014). *Comparative literature in the contemporary world (generalities, theoretical foundations, schools)*. First Edition. Elmo Tehran: Danesh. [In Persian]
- Moore-Gilbert, B. (2007). "Homi Baba". Translated by P Karimi. *Zaribar Quarterly*. Consecutive 63, p.30.
- Navabakhs, M. (2009). *Application of Social Theories in Research Methodology*. First Edition, Jahane Ketab Cultural- Artistic Institute. [In Persian]

Pfister. M. (2008). *The Theory and Analysis of Drama*. [Nasrollazadeh, Mehdi]. Electronic Version. Tehran: Minnoye Kherad.

Prawer, S S. (2018). *Comparative Literary Studies: An Introduction*. [Translators: Anooshirvani, R & Hosseini, M]. Third Edition. Tehran: Samt.

Qahraman, Shiri. (2018). *Hedayat's Neighbor (A Look at Gholam-Hossein Sa'edi's Biography) / Introduction, Summary of Works, Criticism*. First Edition. Tehran: Vara. [In Persian]

Rashidiyan, A. (2014). *The Encyclopedia of Postmodernism*. Tehran: Ney. [In Persian]

Sa'edi, G H. (1969). *Parvarbandan [Cattle Fatteners]*. First Edition. Tehran: Nil. [In Persian]

Seyed Ahmadiyan, A. (2016). *Deities and Servitude from the Phenomenology of Hegel's Soul*. Second Edition. Tehran: Cheshmeh. [In Persian]

Sha'bani, R. (2006). *Iranians and National Identity*. First Edition. Tehran: Publishing Organization of the Institute of Islamic Culture and Thought. [In Persian]

Shahmiri, A. (2010). *Postcolonial Theory and Criticism*. First Edition. Tehran: Elmi. [In Persian]

Tyson, L. (2008). *Critical theory today*. [Translators: Hosseinzadeh, M & Hosseini, F]. First Edition. Tehran: Negahe Emrooz (Hekayate Ghalame Novin).

Truby, J. (2019). *The Anatomy of Story*. [Translator: Gozarabadi, M]. Third Edition. Tehran: Saqi.

Vaezi, H. (2007). *Ultra now Colonization, Globalization, and the Islamic Revolution*. second edition. Tehran: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]

Walder, D. (2019). *Athol Fugard*. [Translator: Aqa-Abbasi, Y]. First edition. Tehran: Kiyān-Afraz.

Young, R. (2010). *White Mythologies, Writing History and the West*. [Translators: Karimi, J & Khaleqpanah, K]. Electronic Version. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.

Zarqani, S M, et al. (2018). *The History of Body in Literature*. First Edition. Tehran: Sokhan. [In Persian]

Zeymaran, M. (2013). *Jacques Derrida and the Metaphysics of Presence*. second edition. Tehran: Hermes Publishing. [In Persian]

References: [In English]

Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (2000). *Post-colonial studies: the key concepts*. Routledge: London.

Bhabha, H. K. (2004). *The Location of Culture*. London: Routledge.

Carmina, Yu Untalan. 2020. "Decentering the Self, Seeing Like the Other: Toward a Postcolonial Approach to Ontological Security", *International Political Sociology*, Volume 14, Issue 1, pp. 40–56.

CÉSAIRE, A. (1972). *Discourse on colonialism*. New York: MR.

Chawla, D. (2017). *Othering and Otherness*. In *The International Encyclopedia of Intercultural Communication*. Y.Y. Kim (Ed.).

Collins, M. (1983). *The Sabotage of Love: Athol Fugard's Recent Plays*. *World Literature Today*, 57(3), pp 369-371.

Crow, B., and Banfield, C. (1996). *An Introduction to Post-Colonial Theatre*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Studies in Modern Theatre).

Edgar, A., & Sedgwick, P. R. (2008). *Cultural theory: the key concepts*. 2nd ed. London: Routledge.

Edited by B Ashcroft., G Griffiths, and H Tiffin. (2006). *The Post-Colonial Studies Reader*. London; New York: Routledge.

Fugard, A, (1977). *The Township Plays*. Oxford University Press.

Huggan, G. (2013). *The Oxford handbook of postcolonial studies*.

Loomba, Ania. (2007). *Colonialism/Postcolonialism*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Shanguhya, M. S., & Falola, T. (2018). *The Palgrave Handbook of African Colonial and Postcolonial History*. Springer Ebooks.

Shang, N. G. (2016). "A question of the body: Colonial legacies and postcolonial imaginaries of power in African literary texts". *International Journal of English and Literature*, 7(9), pp. 143-151.

نشریه ادبیات تطبیقی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال چهاردهم، شماره بیست و ششم، بهار و تابستان ۱۴۰۱

تحلیل تطبیقی «دیگری هژمونیک» در نمایشنامه‌های جزیره از آثول
فوگارد و پرواربندان از غلامحسین ساعدی*

آبتین گلکار^۱، بهروز محمودی بختیاری^۲، محمدرضا دبیرنیا (نویسنده مسئول)^۳

چکیده

یکی از کارکردهای ادبیات تطبیقی آمریکایی امکان برابرنهادن آثاری از جغرافیاهای متفاوت است که هیچ‌گونه برخوردی از لحاظ تاریخی با یکدیگر نداشته‌اند. در واقع این مکتب بستری را برای فراتر رفتن از محدودیت‌های مکتب فرانسوی چون شرط برخورد تاریخی به ما می‌دهد. این پژوهش با استفاده از این رویکرد اندیشگانی موجود در قلمرویی فرامرزی، به تحلیل تطبیقی دو اثر از آثول فوگارد و غلامحسین ساعدی می‌پردازد که از حیث مفهومی به نام «دیگری» با یکدیگر قرابت دارند. در واقع نگره فکری دو نویسنده معطوف کردن توجه خود به تقابل‌های دوگانگی موجود در جامعه از حیث مفهوم «دیگری» است. از سوی دیگر دگرگونی در امر استعمار صرفاً به صورت گذشته نیست که به شکل حکومت مستقیم یا حاکمیت دست‌نشانده در جریان بود و در جهان کنونی با روش‌های متفاوت با گذشته و در چهره سلطه خاموش قد علم کرده است. دو نمایشنامه جزیره و پرواربندان در تلاش بوده‌اند که در کشاکش دگرگونی‌های اجتماعی و فرهنگی، واکنشی درخور نسبت به این تغییرات داشته باشند که همین امر موجب شده است تا از منظری تطبیقی قابل بحث و بررسی باشند؛ بنابراین با توجه به ظرفیت متنی و فضای دو نمایشنامه در به تصویر کشیدن سلطه و هژمونی، نتایج آن بر روی شخصیت‌ها و واکنش دیگری سرکوب شده به

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۴/۲۵ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۰۸/۱۷ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۱۱/۲۲

Doi: 10.22103/jcl.2022.17907.3314

صص ۲۹۱-۳۲۵

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات روسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس. ایمیل: golkar@modares.ac.ir

۲. دانشیار پردیس هنرهای زیبا، دانشکده هنرهای نمایشی و موسیقی، دانشگاه تهران. ایمیل: mbakhtari@ut.ac.ir

۳. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد ادبیات نمایشی، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس. ایمیل:

M_dabirnia@modares.ac.ir

آن و استفاده از رویکرد تطبیقی به خوانش پسااستعماری این دو نمایشنامه می‌پردازیم. این پژوهش می‌کوشد تا در کنار واکنش شخصیت‌ها و جهت‌گیری روایی متون، این دو متن را در بستری فرهنگی و جریانی‌واسازانه مورد تحلیل قرار دهد.

واژه‌های کلیدی: ادبیات تطبیقی، دیگری، پسااستعماری، غلامحسین ساعدی، آئول فوگارد.

۱. مقدمه

با نگاهی تاریخی به پیشینه مطالعات پسااستعماری ردپای یکی از اندیشمندان این حوزه مطالعاتی را در مطرح کردن مفهوم «دیگری» در کشاکش رابطه استعمارگر و استعمارزده را برای نخستین بار می‌توان مشاهده نمود. فرانتس فانون با بهره‌گیری از امکانات نظری مباحث هگل در پدیدارشناسی و همچنین تئوری‌های روانکاوانه فردی آدلر، مسئله «دیگری» را به خصوص در سیاه‌پوستان مطرح کرد. فانون با الهام از اندیشه‌های محوری هگل در مسئله خدایگان و بنده، استعمارزده را همواره در مقام «دیگری» ای می‌بیند که قادر به پذیرفتن نقش «خود» نیست. فرانتس فانون در مقاله «نژادگرایی و فرهنگ»، با تعریف نژاد از رهگذر مسئله «دیگری» چون نژاد برتر و پست‌تر را در کشمکش فرهنگ بومی و فرهنگ استعمارگر تشریح می‌کند. فانون در این خصوص توضیح می‌دهد که در واقع نژادگرایی از یک منطق محکم و خدشه‌ناپذیر تبعیت می‌کند. کشوری که حیات دارد و زنده است، مایه حیات خود را از مردمی که با او تفاوت دارند، به دست می‌آورد و این مردم را تنزل می‌دهد. اعمال نژادگرایی در مورد این مردم، امری است عادی و طبیعی. (ر.ک: فانون، ۱۳۵۱: ۶۳)

از سویی هومی بابا بر اساس روانکاوی لاکان به تحلیل متقابل ارتباط فی‌مابین استعمارگر و استعمارزده می‌پردازد. در واقع وی با پیگیری بن‌مایه فکری لاکان، بر نایستابودن هویت پافشاری می‌کند و هویت استعمارگر را متکی به خود ندانسته و آن را تا حدودی متشکل از تعامل با استعمارزده می‌پندارد. در واقع این اندیشه فکری را این‌طور می‌توان استنباط کرد که هویت استعمارگر سرچشمه‌ای در خود ندارد و پایدار نیست و معنای آن بر اساس تمایز شکل

می‌گیرد. در اندیشهٔ بابا هویت در تعامل با دیگران و با «دیگری» شکل می‌گیرد. (شاهمیری، ۱۳۸۹: ۱۲۰)

در گفتمان بابا، بازنمایی «دیگری» به صورت یک «خود» ناقص، تنها برای شخص استعمارگر جنبهٔ سرکوب‌گرایانه یا مالکیت‌گرایانه ندارد بلکه گونه‌ای از تمایل پیچیده است. در اینجا استعمارگر همان قدر دستخوش این شکل‌های بازنمایی است که استعمارزده و صرفاً در بازی میل و خیال‌اندیشی که محصول بافت استعماری است گرفتار آمده است (ر.ک: میلز، ۱۳۸۲، ۱۵۹). آلبر ممی در کتاب *چهرهٔ استعمارگر، چهرهٔ استعمارزده* موضوع ارتباط مقلدانهٔ استعمارزده با استعمارگر را با دیدی جزئی‌نگر موشکافی می‌کند. او در زمان نوشتن این کتاب در دوره‌ای زندگی می‌کند که استعمار رسمی هنوز به طور کامل برچیده نشده است. به باور او رفتن در جلدی دیگر، عملی ناخودآگاه است که استعمارزده برای به دست آوردن وضعیتی بهتر مرتکب آن می‌شود. وقتی استعمارگر بهره‌مند از همهٔ خوبی‌ها، سودها و اعتبارهاست و برخوردار از ثروت، افتخار، اقتدار و امکانات فنی، با این که حقوق استعمارزده را پایمال کرده و او را در بند خود نگاه می‌دارد، به الگوی تام و تمام از او بدل می‌شود. استعمارزده تقلید از این سرمشق را به جایی می‌رساند که از فرط شباهت در او محو می‌شود و از خویشتن روی برمی‌گرداند، اما با گذشت زمان استعمارزده درمی‌یابد که جامعهٔ استعماری همواره او را در مرتبهٔ تحقیرآمیز استعمارزده جای داده و او با پذیرش ارزش‌های استعماری تنها حکم محکومیت خود را به جان خریده است و از مواهب جامعهٔ استعماری سودی نمی‌برد و رفته رفته در مناسبات آن تحلیل می‌رود.

استعمارزده به خواسته‌های الگوی خود تن می‌دهد و او را می‌ستاید، اما بازهم استعمارگر راهی برای تحقیر او می‌یابد و آن تمسخر تقلید ناشیانهٔ استعمارزده است. اینجاست که استعمارزده علیه آن «دیگری» و عملکرد خود عصیان می‌کند و تلاش می‌کند تا هر چه زودتر از چنگال او رهایی یابد. او استعمارگر را طرد می‌کند و رابطهٔ اینجا و آن‌گونه می‌شود. روی آوردن به استعمارگر و طرد خویشتن جای خود را به طرد استعمارگر و بازگشت به خویش می‌دهد، آن شیفتگی‌ها همه به نفرتی مفرط از بیگانه بدل می‌شود و استعمارزده به

خودیابی می‌پردازد. در نظر ممی، استعمارزده را از این ارتباط چندمرحله‌ای با استعمارگر گریزی نیست و گویی هر مرحله پیش‌نیاز سوق یافتن استعمارزده به مرحله بعدی و در نهایت نیل به آزادی و وارستگی است (ر.ک: ممی، ۱۳۵۱: ۱۵۸-۱۵۵).

از سویی دیگر، به طور کلی مطالعات پسااستعماری با مطرح کردن دو موضوع عمده بر مطالعات فرهنگی تأثیرگذار بوده است. یکی از این بحث‌ها مسئله «سلطه و فرودستی» و دیگری مسئله «دورگه بودن و اختلاط نژادی» است. موضوع ابتدایی با گسترش خود در زمینه‌های متنوعی، اساساً در پی پاسخ به چگونگی کنترل استعماری جوامع و ساختارهای استیلا بر گروه‌های حاشیه و فرودست است. در واقع، پرسش‌هایی در حیطه چگونگی تسلط بر فرهنگ بومی به دست قدرت‌های استعماری مطرح می‌شود.

۱-۲. پیشینه پژوهش

با بررسی چندی از پژوهش‌های انجام‌شده، تعداد مقاله‌هایی که به صورت جداگانه رویکرد تطبیقی و یا مطالعات پسااستعماری را اتخاذ کرده‌اند، شمار قابل توجهی را به خود اختصاص داده‌اند؛ چراکه این شاخه‌ها نسبتاً رویکردهایی تازه‌تر در قلمرو مطالعات ادبی محسوب می‌گردند. عموماً محدودیت به یک قلمرو و همچنین پرداخت ناکافی، از جمله نقاط ضعف این پژوهش‌ها محسوب می‌گردد. اما به طور کلی مطالعاتی با رویکردی جزئی‌تر نسبت به مطالعات پسااستعماری که در عین حال با پیش کشیدن مطالعات تطبیقی و فرهنگی به دنبال گسترده‌تر کردن بحث، امکان گفتگو با دیگر نویسندگان و خارج شدن از قلمروهای جغرافیایی و همچنین دیگر قلمروهای دانش بشری که مفهوم «دیگری» را تبیین کرده باشند، به چشم نمی‌خورد. از همین روی در زیر دو پژوهش که بیش‌ترین ارتباط را با عنوان پژوهشی مطرح شده دارند، بیان می‌شود:

- حقیقی، شهین؛ فروزانی، فرزانه؛ محمدی بدر، نرگس و گرجی، مصطفی (۱۳۹۷)، «خوانش پسااستعماری نمایشنامه ماه عسل اثر غلامحسین ساعدی»، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، دوره ۶، شماره ۳ پاییز ۱۳۹۷، صص ۸۶-۶۴. این پژوهش به طور کلی با تکیه بر جنبه نمادین نمایشنامه ماه عسل غلامحسین ساعدی به تحلیل رابطه بین استعمارگر و استعمارزده پرداخته است. در واقع چگونگی دیگری‌سازی ملت‌های

استعمارزده در حضورگفتمان‌های استعماری به واسطه رابطه فرودستی و فرادستی موجود در اثر و استفاده از نظریات پسااستعماری ادوارد سعید و شرق شناسی وی و تحلیل‌های شخصی واکاوی شده است. این پژوهش با رویکرد تشبیه زوج جوان به ملتی استعمارزده و پیرزن به مثابه استعمارگر به بررسی نمادین ویژگی‌های استعمارگر و استعمارزده در حضور قدرت استعماری پرداخته است. پژوهشگران در تلاش بوده‌اند تا دیدگاه‌های مؤلف پیرامون پدیده‌های استعمار، استعمارگری و استعمارزدگی را در بطن نمایشنامه مورد بررسی قرار دهند.

- فاتحی، سید حسن و سن سبلی، بی بی راحیل (۱۳۹۶). «بررسی هویت پسااستعماری در رمان «مملکة الفراشه» اثر واسینی الأعرج با تکیه بر دیدگاه هومی بابا»، فصلنامه لسان مبین (پژوهش ادب عربی)، سال هشتم، دوره جدید، شماره بیست و هشتم، تابستان ۱۳۹۶، صص ۱۵۵-۱۲۹. در این پژوهش اثری داستانی انتخاب شده است که نتیجه استعمار فرانسه بر الجزایر را در نمودهای متفاوت فرهنگی و هویتی بازنمایی کرده است.

نگارندگان در این مقاله در تلاش بوده‌اند تا با استفاده از نظریات هومی بابا، به مقایسه مسئله هویت و پیوندخوردگی آن در گستره‌هایی چون دین، نژاد و پوشش در حضور قدرت استعماری و پیش از حضور آن پردازند. علاوه بر این، مسائلی چون فضای سوم و پیوند خوردگی در زمینه‌هایی چون هنر، ملیت و نام را در این اثر مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند و نتیجه گفتمان استعماری حاکم را در فضای اثر که منجر به بروز بحران‌های هویتی در شخصیت‌ها و پیوند خوردگی آنان در فرهنگ استعمارگر شده است، تحلیل و بررسی کرده‌اند.

۲. بحث و بررسی

اصطلاح هژمونی در زمینه قدرت و سلطه ناشی از قدرت‌های مستور حاکمیت‌ها به طور ویژه‌ای اهمیت یافته است. در این نوع چیرگی، سلطه از طریق فرهنگ بیان می‌شود به نحوی که ارزش‌ها و منافع حاکمیت را محور این فرهنگ قرار داده است. در واقع

مشخصه استعمار در دنیای امروزی به حاشیه بردن و سرکوب فرهنگ‌ها و هویت‌ها است که در برخی مراجع با عنوان استعمارگری رئوفی شناخته می‌شود.

تفاوت این نوع استعمار با نظام‌های استعماری پیشین، در شیوه سلطه و روش به استثمار کشیدن ملت‌هاست. این نوع استعمار بر مبنای ایجاد تغییرات در اندیشه، باور و منش ملت‌ها و جهانی‌سازی اقتصاد، فرهنگ و هویت پایه‌گذاری شده است... ذهنیت‌سازی در راستای همسوساختن اندیشه‌ها و باورهای مخاطبان با اندیشه‌های سلطه‌گرایان، در واقع بدون آنکه خود متوجه باشند یا احساس خیانت کنند، اعمال آنان در راستای تحقق اهداف استعماری قرار می‌گیرد. (واعظی، ۱۳۸۶: ۶۱)

از همین روی در حوزه دیدگاه‌های اخیر پسااستعماری، اندیشه‌های هومی بابا که بر فرهنگ و هویت تمرکز دارد، قابل طرح و بررسی است. بابا از رویکرد واسازی در روانکاوی لاکان به مناسبات هویتی میان استعمارگر و استعمارزده پرداخته و اعتقاد دارد که هویت ذاتاً ناپیوستاست. همین ناپیوستایی و فقدان ثبات به ایده وجود فرایند واسازی در خود متن، از دیدگاه دریدا نزدیک می‌گردد (ر.ک: ضیمران، ۱۳۹۲: ۴۶). راهکار تارق بانوری، نظریه پرداز هندی، هم‌رأی با هومی بابا، یک گفتگوی دیالکتیکی است که آشیس ناندی از دیگر صاحب‌نظران این حوزه نیز بر آن باور دارد. ایده تعامل‌گرایی که هومی بابا در قالب اندیشه‌های مرزهای شرق و غرب، پیوندیافتگی، تفاوت، موقعیت آستانگی، سیالیت، تبعید، آوارگی و ... مطرح کرده است (ر.ک: دالمایر، ۱۳۸۴: ۱۲۹).

نمایشنامه جزیره اثر آتول فوگارد ما را به قلب مقاومت سیاه سرکوب شده می‌برد که در جزیره روبن (Robben) به بند کشیده شده تا تأییدی بر برادری باشد. وینستون به عنوان دیگری سرکوب شده در دو لحظه حساس، فریاد یگانگی «فرزند سرزمین» یا «مردم» را سر می‌دهد: یکی هنگامی که دو مرد در آغاز نمایش به مراقبت از زخم‌های یکدیگر می‌پردازند و دیگری درست قبل از شروع نمایش آن‌ها در محاکمه و مجازات آنتیگون در جشن زندان، هنگامی که وینستون بر آزدگی خود از آزادی جان غلبه می‌کند. جزیره بیانیه‌ای است درباره بیدادگری قانونی که مردان را برای مقابله با آپارتاید و مقررات

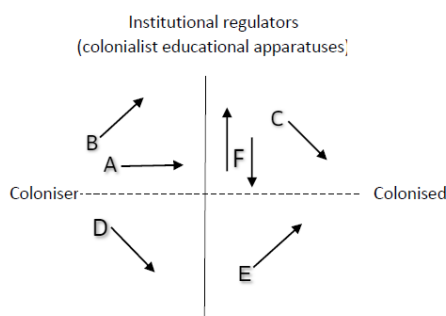
غیرانسانی آن به جزیره روبن می‌فرستد، اما همچنین بیانیه‌ای دربارهٔ تئاتر نیز هست که وظیفهٔ نمایش در جامعه‌ای مبتنی بر کشمکش و سرکوب چیست؟ نمایشنامه می‌گوید که انسان‌ها در غیر قابل تحمل‌ترین شرایط باقی می‌مانند، اگر بتوانند برای رنج خود معنایی کشف کنند و آن را بر زبان آورند (ر. ک: والد، ۱۹۸۴: ۷۶)؛ از سوی دیگر، نمایشنامهٔ ساعدی نیز تلنگری به جامعه‌ای است که برای نشان‌دادن بی‌تفاوتی آن‌ها از استعارهٔ بره استفاده می‌کند تا به نوعی سلطهٔ موجود را به تصویر کشد. نویسنده و فرد دغدغه‌مندی که به دلیل حساسیت خود به مانند شخصیت‌های سرکوب‌شدهٔ نمایشنامهٔ جزیره باید در تبعید باشد و هویت و انسانیت خود را به فراموشی بسپرد چیزی که فوگارد نیز آن را در اثر خود فریاد می‌زند.

۲-۱. هژمونی ایدئولوژیک

الکساندر کوژو (Alexander Kojeve) از مفسران و منتقدان آثار هگل بیان می‌کند که «رابطهٔ سوژه و دیگری را در چارچوب ستیزه‌ای ناشی از میل متقابل به رسمیت شناخته‌شدن مطرح می‌کند» (شاهمیری، ۱۳۸۹: ۱۱۸)؛ رابطهٔ دوطرفه‌ای که به عنوان یک فرایند با مرکزیت دیگری‌ساز در انواع روایت‌های استعماری رخ می‌دهد. نقطهٔ مشترک همهٔ نظریه‌های پسااستعماری بررسی و نقد فرآورده‌های فرهنگی و نقش آن‌ها در ایجاد و حفظ استیلای طبقهٔ حاکم است. در نظریه‌های متأخر این مکتب با تمرکز بر ویژگی فرهنگی سیاست و اقتصاد، مصرف فرهنگی، مقاومت در برابر ایدئولوژی و هژمونی، نقش فرهنگ در فرایند تغییرهای اجتماعی برجسته‌تر نشان داده می‌شود (ر. ک: آلساندرینی، ۲۰۰۰: ۴۳۳؛ شوارتز، ۲۰۰۲: ۴).

در هر دو نمایشنامه شخصیت‌های اصلی به واسطهٔ امر مبارزه و شخصیت مبارزه‌طلب سرکوب شده‌اند و مجازات زندان شامل آن‌ها شده است. در نمایشنامهٔ جزیره، دو زندانی سیاه، جان و وینستون، مردانی هستند که مواضع سیاسی‌شان علیه دولت باعث زندانی شدن آن‌ها شده است، بدون اینکه پایانی قطعی در زندان بدنام جزیرهٔ روبن در ساحل کیپ‌تاون

آفریقای جنوبی داشته باشند. در طرف دیگر این بررسی، شخصیت اصلی به نام «میم»، مبارزی سرشناس و نویسنده‌ای نامی است که در زندانی موقت به سر می‌برد تا برایش به واسطه برگزاری دادگاه، مجازات نهایی صادر شود. در این جا لازم است صورت گفتمانی و ایدئولوژیک دو نمایشنامه بررسی گردد تا چگونگی تلقی استعمارگرایی به منزله دستگامی برای ساختن جایگاه‌های سوژگی از طریق حوزه بازنمایی بررسی گردد. برای شرح بیشتر جزئیات استیون اسلمن در مقاله «تقلا برای پسااستعمارگرایی» نموداری را پیشنهاد می‌کند:

The semiotic field

نمودار ۱

نمودار فوق نشان‌دهنده این است که استعمارگرایی مبتنی بر نظامی از چپ به راست، اعمال قدرت و سلطه می‌کند. خط «A» نشانگر نظریات گوناگون درباره چگونگی اعمال ستم استعمارگرایی از طریق کنترل مستقیم سیاسی و اقتصادی است، خطوط «BC» و «DE» نمایانگر مفاهیم مختلف مربوط به تنظیم ایدئولوژیکی سوژه‌های استعماری یا انقیاد از بر ساختن رضایت است. نظریه‌هایی که بر کارایی استعمارگرایی که در طول خط «A» حرکت می‌کند تأکید می‌ورزند، ذاتاً نظریه‌های «سیاسی مستقیم» یا «اجبار وحشیانه» در زمینه ستم، استعمارگرا هستند: یعنی آن‌ها این بر نهاد بنیادی را که قدرت، تعارض اجتماعی را تا حدی از طریق تولید استراتژیک آرای خاص مربوط به «خویشتن» اداره می‌کند، سپس گروه‌های فرودست تحت انقیاد، آن‌ها را به منزله «واقعیت» درونی رد می‌کنند؛ لیکن نظریه‌هایی که مسیر قدرت استعماری را عمدتاً در طول خط «BC» بررسی می‌کنند، خطی

که موضع‌گیری ایدئولوژیکی برای استعمارگرایی اقتصادی واقع در راستای خط «A» را نشان می‌دهد، قدرت ساختاری دستگاه‌های حکومت درون این ساختارها، بر تولید روابط استعمارگرایی تأکید می‌ورزند. در نمایشنامه پرواربندان، ساعدی از پروارشدن به عنوان استعاره‌ای استفاده می‌کند که همین ساختار را به خوبی بازگو می‌کند که در راستای خط «BC» ایدئولوژی حاکم اقتضا می‌کند که نیازهای غریزی برجسته شود و استعمارزده‌ها به این فعل مشغولیت یابند تا نسبت به مسائل ایدئولوژیک حاکم حساسیت نداشته باشند که منتهی به این امر می‌شود که جامعه‌ای یک‌دست به وجود آید. اما این رمه‌هاغافل از آن‌اند که پرواربندها از پروار کردن گاو و گوسفندهای بی‌خبر از همه‌جا فقط یک هدف دارند: اینکه آنان را به مسلخ بفرستند؛ همان رفتاری که حکومت‌های توتالیتار با کشتن و از بین بردن شخصیت و هویت رمه‌های انسانی انجام می‌دهند. در طرف روبروی این مقایسه نیز شاهد همچنین برداشتی می‌توان بود که حاکمیت با توده‌انگاری و قبولاندن تبعیض نژادی، افراد مخالف را که جان و وینستون هستند به جزیره‌ای متروک برای انجام امور پست برده می‌شوند.

۲-۲. هویت

بررسی هویت در گفتمان پسااستعماری این دو نمایشنامه در پیچه‌ای نسبتاً تازه را نسبت به مسئله اندیشه فرد در مقابل دیگری هژمونیک ایجاد می‌کند. تصویر ارائه‌شده از جزیره و مکانی به مانند زندان در رویارویی شخصیت‌ها با آن، نوع مواجهه افراد و مبارزه آن‌ها را با استعمارگر نشان می‌دهد. مسئله‌ای که در این دو اثر حائز اهمیت است مفهوم هویت و انسانیت در کشاکش سلطه پسااستعماری است. در تعریف هویت همواره بر شاخصه‌های متعدّد اجتماعی چون نژاد، قومیت، جنسیت، زبان، باورها و اعتقادات، زادگاه، خانواده، شغل و سن تکیه می‌شود. امروزه در کنار این موارد، ابعاد روانی، خودشناسی فرهنگی، آگاهی جمعی و خودیابی مردمان در درجه بارزتری از اهمیت قرار دارد (ر.ک: شعبانی، ۱۳۸۵: ۲۴۵). «در واقع مفهوم هویت از تعلق‌های چندگانه ساخته شده است.» (معلوف، به نقل از حشمتی و آقاجانی، ۱۳۹۲: ۳۴) مبنای اصلی رویکردهای معطوف به هویت و ابعاد آن، قدرت و سیادت است، در واقع «هویت آدمی همچون مومی در چنگال قدرت

شکل‌پذیر است ... و هویت‌ها همواره فراورده‌ی کردارهای تاریخی هستند.» (اکبری، ۱۳۸۴: ۳۲۲) از جمله مباحثی که توجه ویژه‌ای به مفهوم هویت داشته است، رویکرد پسااستعماری است که به طور کلی اعتقاد آن بر این است که هویت پسااستعماری آمیزه‌ای پویا از فرهنگ‌های هویت بومی و استعماری است. اسپیواک نیز در تایید این گفتار بیان می‌کند که «نقد پسااستعماری توجه خود را به مسئله هویت سوژه انسانی معطوف می‌کند.» (تایسن، ۱۳۸۷: ۵۳۸)

هومی بابا نیز در این بحث هویت مفهوم تفاوت فرهنگی را پیشنهاد می‌کند که به سادگی به برابری و مساوات با فرهنگ مسلط تمایل ندارد و با هر فرایند زبردست‌سازی که ممکن است صرفاً قدرت فرهنگ مسلط را حفظ کند، مخالفت می‌کند؛ در عوض مدل تفاوت فرهنگی او هویت و تاریخ‌های خاص و چندگانه‌ای را که به طور تاریخی حاشیه‌نشین شده‌اند محترم شمرده و حفظ می‌کند. (مورگیلبرت، ۱۳۸۶: ۵۴)

هویت‌های چندگانه فراخور تجربه در بین‌استعمارزده و استعمارگر بودن و واکنش‌هایی که نسبت به سیطره استعمارگر دارند، هویت‌های پسااستعماری را شکل داده‌اند. از همین روی توجه به نگره هویت در فضای پسااستعماری و بحران‌های ناشی از آن حائز اهمیت است.

۲-۲-۱ پیوندخوردگی هویت

هومی بابا در بحث هویت به پیوندیافتگی معتقد است. بابا در نظریات خود در قلمرو تفاوت‌ها سیر می‌کند نه این که قصد داشته باشد آن‌ها را از بین ببرد. از نظر وی فقط از طریق تعامل صورت‌های فرهنگی است که آدمی را قادر به شنیدن صدای اقلیت‌ها می‌کند. «پیوندخوردگی به مفهوم هومی بابا، در موقعیت خصومت استعماری و نابرابری استعماری شکل گرفته است.» (فرهمندفر، ۱۳۹۳: ۲۱) از دیدگاه هومی بابا، عمده حالت‌های فرهنگی و نظام‌های ترکیبی در فضایی متناقض و دوگانه موجودیت می‌یابند. در حالی که ادوارد سعید و اسپیواک بر قلمروهای استعمارگر و استعمارشده منفک از یکدیگر نگاه می‌کنند؛ هومی بابا بر تعامل آن دو توجه دارد و تقلید سلطه را تقلیدی می‌داند که چون نتیجه آن همسانی با منشأ الگوپذیری نیست قدرت استعماری را نامطمئن می‌سازد.

رهاشدگی هویت از فشارهای هژمونیک یکسان‌ساز قدرت‌هاست و در اندیشهٔ پسااستعماری معاصر دنبال می‌شود. شخصیت میم که نویسنده‌ای سرشناس و مبارزی معروف است که قلم بسیار معروفی دارد در کشاکش پیوند با هویتی قرار می‌گیرد که به خواسته‌اش نیست. هر کدام از شخصیت‌های روبروی او را می‌توان نمادی از یک تیپ هویتی فرض کرد که قصد دارند هویت خود را به عنوان استعمارگر به فرد استثمارشده پیوند زنند. خانهٔ میزبان به شرح زیر در ابتدای نمایشنامه توصیف شده است:

یک خانهٔ بسیار بزرگ و پرپرکی، با اتاق‌ها و راهروها و پستوهای متعدد، در خلوت بیابانی افتاده که تالاب جادهٔ پررفت‌وآمد فاصلهٔ زیادی دارد. از هر پنجرهٔ این خانهٔ غریبه، جز خط افق، و گاه شیخ غلطان ماشینی، یا سایهٔ باریک عابر مرموزی و احياناً پرزدن پرندۀ خاک‌نشینی، چیز دیگری نتوان دید. در تمام مدت روز، تا پاسی از شب گذشته صدای گاو و گوسفند که از شدت پرخوری و چاقی می‌نالند و گاه‌به‌گاه غرش موتور فرسودهٔ چند بولدوزر، بی‌آن که دیده شوند، مدام و یکنواخت بلند است. بولدوزرها می‌کنند، خاک‌برداری می‌کنند..... بولدوزرها برای پروارهای آینده، طولیه‌های بی‌شماری می‌سازند. (ساعدی، ۱۳۴۸: ۹)

با این توصیفات اگر این مکان را به‌عنوان میزبان تازه‌ای برای شخصیت میم فرض کنیم که توسط مرد اول به آن دعوت شده است، می‌توان شاهد رخدادهایی بود که به نوعی تلاش شخصیت میم برای حفظ هویت فردی خود است. انتقال عادت‌ها، اجبار، نوازش و عشوه‌ها، فریب‌گری‌ها، تحریک احساسات و تنبیه از جمله رفتارهایی است که فرهنگ میزبان به عنوان یک استعمارگر با قدرت خود سعی بر اعمال آن دارد تا میم را به دیگری سرکوب شده تقلیل دهد. این امر نشان‌دهندهٔ روبه‌رو شدن فرهنگ‌هایی است که اکثریت به مثابه سلطه‌گر قصد یکی کردن فرهنگ اقلیت که نماد شاخص آن میم است با خود را دارد.

مرد اول که خود را رفیق و همفکر میم جا می‌زند که صلاح او را می‌خواهد و سعی دارد با این ترفند به میم نزدیک شده و اعتماد او را جلب کند تا فارغ از هرگونه خشونت او را به انجام اوامر سلطه‌بگمارد. ابزار مرد اول ترساندن شخصیت میم از چیزی است که وجود خارجی ندارد. هدف مرد اول در طول نمایشنامه این است که با این رفتار، میم را از

عواقب کاری که در حال انجام است بترساند و او را به مانند یک زندانی در این خانه نگهداری کند. به طور کلی مرد اول مسئول اصلی نگهداری میم است که در ظاهر حامی میم است اما در پس پرده دستورات استعمارگر را برای فرونشاندن روحیه مبارزه طلبی میم به کار می‌گیرد. مرد اول در توصیف صاحب قدرت می‌گوید:

مرد اول: یکی از برویچه‌های قدیمی، پسر بسیار خوب و فهمیده و باسواد و اهل سعی و

کوشش. یک آدم خودساخته به معنی واقعی، از هیچ شروع کرده و به همه جا رسیده

میم: منو می‌شناسه؟ از کجا؟

مرد اول: مثل هزاران نفر دیگه از راه قلمت (همان: ۱۶).

توصیف مرد اول از قدرت یا رئیس که نمادی از سلطه‌گر است بسیار بر وجه کنترل-گری گونه‌های استعماری تأکید دارد. علاوه بر این نگاه مرد اول به دنیای پیرامون نیز حاکی از بی‌ارزش بودن عمل شخصیت میم و تشویق وی به بی‌تفاوتی است. برنامه حمایت‌گرایانه استبدادی و استعماری از طریق سیطره بر دستگاه‌های سرکوب، ایده چیرگی را نهادینه می‌سازد. مسئله قدرت در یک تعریف ساده، توانایی و داشتن دیگران به تسلیم شدن در برابر امیال خود است. فوکو معتقد است قدرت متکثر است و توانایی تبدیل افراد به سوژه و ابژه را داراست. او بر این باور است که هر جا قدرت وجود دارد؛ مقاومت هم وجود دارد. فوکو تحلیلش در مورد قدرت را به طور مستقیم با مبارزات ستیزه‌جویانه چالش‌های اجتماعی ارتباط می‌دهد و استدلال می‌کند یکی از جنبه‌های این مبارزات در جنبه معاصر، به چالش کشیده شدن ابژه بودن و انقیاد توسط آن‌هاست (ر.ک: نوابخش و کریمی، ۱۳۸۸: ۵۷). از نظر فوکو قدرت مولد در دو معنا جای می‌گیرد: «یکی به معنی منقاد دیگری بودن در نتیجه کنترل و وابستگی و دیگری مقید به هویت خود بودن به واسطه آگاهی و خودشناسی و هر دو حاکی از وجود نوعی قدرت‌اند.» (دریفوس و رایینو، ۱۳۷۹: ۳۴۸) همان‌طور که بیان شد هر کدام از شخصیت‌ها به نحوی اوامر قدرت را پیاده می‌کنند. مرد دوم با شمایل قصاب گونه و مرد سوم با توصیفات (چارشانه و دیلاق) برای اجرای دستورات قدرت حاضرند دست به هر عملی بزنند:

میم: این ... این که لباس زندانی‌هاست!

مرد دوم: چی؟

مرد اول: لباس زندانی‌ها؟

مرد دوم: قدرت تخیل رو می‌بینی؟

زن: چه حرفائی

...

مرد اول: بپوش بابا دیگه، بپوش راحت باش!

میم: من راحت‌م، من تو لباس خودم خیلی راحت‌م

(در یک مرتبه باز می‌شود. مرد سوم، چارشانه و دیلاق وارد می‌شود و از عقب به میم نزدیک

می‌شود)

مرد سوم: اینارو بپوشین که خیلی راحت‌ترین. بپوشین! (ساعدی، ۱۳۴۸: ۴۲)

باید توجه شود که فرایند دیگربودگی، مکانیزم‌های قدرت بازنمایی‌های پیچیده دارند؛ قدرت اساساً سرکوب‌گرانه است. از طریق خود بازنمایی‌های متنوع و حتی گنج‌کننده به سرکوب‌گری و اغوا می‌پردازد. از جمله شخصیت‌های دیگر در این نمایشنامه، زن است که با ترفند خود یعنی عشوهری و تهیه کردن و خوراندن غذای چرب به دنبال پروراندن و اخته کردن شخصیت میم است. «ساخته‌شدن بره‌ها و بی‌غیرتی و تنبلی‌شان استعاره‌ای از تلاش دستگاه حاکم برای ساختن جامعه‌ای بره‌وار، مطیع، تن‌پرور، بدون حساسیت و بی-تفاوت نسبت به مسائل جامعه است.» (حبیبی، ۱۳۹۳: ۱۶۰) «گفتمان قدرت بازنمایی میل اعمال سلطه و گفتمان ضدقدرت نیز به مقاومت نیروهای اجتماعی سرکوب شده است.» (ادیب زاده، ۱۳۹۱: ۱۳) این نوع اعمال قدرت از طرف استعمارگر به سوی استعمارزده در فرایند دیگربودگی را می‌توان در برخورد زن با شخصیت میم دید:

میم: نه، هیچ چی به من برنمی‌خوره. تو می‌تونی مرتب منو بپایی.

زن: تو رو پیام؟ واسه چی پیام؟

میم: واسه این‌که بعد بری و خبر بدی؟ (ساعدی، ۱۳۴۸: ۴۷).

اندکی بعد، استاد، پدر و عموی «میم» نیز وارد می‌شوند. همه با مهربانی سعی دارند خود میم را در وضعیت پیش‌آمده مقصر جلوه بدهند. آنها با لحنی دلسوزانه او را به

دست برداشتن از اعتراض فرامی خوانند. غذای چرب و لذیذی برای همه می آورند. میم لب به غذا نمی زند، اما دیگران با اشتها و رضایت فراوان از آن می خورند. آنها میم را هم به خوردن تشویق می کنند. صدای گاو و گوسفندهای پروار شده هر لحظه به گوش می رسد، به طوری که مخاطب احساس می کند آدم‌های حاضر در صحنه هم، به جز میم، همگی تن به پروار شدن داده‌اند. در واقع آن افراد نیز همگام با سلطه، سعی در از بین بردن هویت انسانی شخصیت «میم» دارند.

پدر: با این وضع زندگی رو هم به خودت، هم به ما و هم به دیگران تنگ می کنی. به من و تو چه که دنیا دست کیه؟ مگه ما غصه خور دیگرونیم؟ مگه میشه یک تنه دنیا رو عوض کرد؟..... همه سراسونو انداختن پایین، میرن، میان، می خورن، می خوابن، تلاش می کنن که وضع و اوضاع زندگیشونو بهتر بکنن، جور بکنن، راحت باشن... آخه کدوم دیوونه‌ای همه چیزو می ریزه زیر پا و فکر هیچ چی رو نمی کنه؟..... تو برو زندگی خودتو بکن (همان: ۶۶).

در پرده سوم نیز شاهد شخصیت قاضی هستیم که برخلاف ظاهر سازی‌های دیگر شخصیت‌ها به طور علنی، شخصیت میم را به خاطر نپذیرفتن آنچه که هست، با شلاق تنبیه می کند. همان‌طور که گفته شد هر کدام از این شخصیت‌ها سهمی در پیوند خوردگی هویت دارند، حال آن که در این همگون کردن شخصیت شکست می خورند و بالاجبار، میم را می کشند.

در سوی دیگر در اثر فوگارد می توان ظلم قانونی که افراد را برای مقابله با آپارتاید و مقررات غیر انسانی آن به جزیره روبن در جهت فرایند دیگر بودگی می فرستد، مشاهده کرد. در این اثر با آنکه به مانند اثر پروار بندان عمل پیوند خوردگی به شکست منجر می شود، مقامات در هر دو می خواهند شخصیت‌های زندانی را یکی با عادت‌های غریزی مثل خوردن و دیگری با تحمل رنج بسیار از انسانیت خود محروم کنند و آنها را به چهارپایان برسانند. برای نشان دادن این موضوع، فوگارد جان و وینستون را که دائماً بر برادری خود تأکید می کنند، نشان می دهد و در نهایت جان و وینستون پیروزمندانه انسان باقی می مانند.

۲-۲-۲. بحران هویت

بحران هویت «پدیده‌ای است که از نوعی عدم ثبات و اختلال در کارکردها یا اجزاء و عناصر موجود در نظام یا گسیختگی در یک من فردی یا اجتماعی را گزارش می‌دهد. در این احساس هم عناصر عینی و هم عوامل فکری و ذهنی دخیل هستند.» (سینایی، به نقل از چلبی، ۱۳۷۰: ۴۸) اختلال نمادی از زمینه‌های اساسی بحران هویت است که نارسایی شناختی ناشی از کثرت و تناقض‌های فرهنگی، تزلزل در اصول و ارزش‌های انسانی، مذهبی و ملی را پدید می‌آورد (ر.ک: چلبی، ۱۳۷۵: ۱۴۱-۱۳۸). در تحركات اجتماعی عموماً رفتاری شکل می‌گیرد که در اصل منادی‌گر همان رابطه‌ی خدایگان و بنده است. مسلّم است که در این دوران، استعمار نیز به استعمار فرهنگ‌ها تغییر شکل داده است. در این نوع سلطه «استبداد، تن را به حال خود رها می‌گذارد و حمله خود را متوجه روح و جان می‌سازد» (هورکهایمر و سجویک، ۱۳۸۰: ۴۸-۳۵). آشفته‌گی هویتی که در هر دو نمایشنامه برای شخصیت‌ها در پی تعارض زیستی و فرهنگی رخ می‌دهد منجر به سیطره‌گفتمان هویتی و فرهنگی قدرت می‌شود. در گفت‌وگوی زیر می‌توان شاهد این بود که هویت شخصیت میم در آستانه‌ی دیگربودگی قرار دارد:

میم: اوه، بله، بله، من خوشبختم، خیلی هم خوشبختم. برای اینکه احساس می‌کنم خوشبخت هستم. تمام این در و دیوار، تمام این نرده‌ها همه به من می‌گویند که خوشبختی! من خوشبختم، برای اینکه در حلقه‌ی بولدوزرها اسیر هستم. برای این که در پرواربندی زندگی می‌کنم ... برای این که بین دوستانم نفس می‌کشم. برای اینکه همه‌شان مرا دوست دارند، مواظب من هستند، به من آتش می‌دهند، به من آب می‌دهند، با من حرف می‌زنند، دلشوره‌ی مرا دارند، آن‌ها می‌خواهند منو اخته کنند، چاقم کنند، پروارم کنند. بله، بله، من خوشبختم. واقعاً خوشبختم

مرد اول: به نظر من اعصابش خسته شده و حوصلش حسابی سررفته (ساعدی، ۱۳۴۸:

در نمایشنامه‌ی جزیره نیز به سبب تغییرات شکل گرفته شاهد این گسست هویت هستیم:

وینستون: برو به جهنم مرد. دیشب به من گفتمی که این آنتیگون خونین است. آنچه شما آن را می خوانید. افسانه! یک یونانی در آن. این اتفاق خونین هرگز حتی اتفاق نیفتاده است. حتی در تاریخ! بین برادر، من هیچ وقت فرصت برای مزخرف نداشتم. افسانه‌های لعنتی. من؟ من اینجا زندگی می‌کنم! من می‌دانم که چرا من هستم و تاریخ آن هستم، نه اینکه من با یک Craddock گپ زده‌ام و اکنون اینجا هستم. آنتیگونه شما یک نمایش کودکانه است، مرد (Fugard, 1991: 210)

۲-۲-۳. از خودبیگانگی

«از خودبیگانگی مقوله‌ای روان‌شناختی و جامعه‌شناختی است که به عنوان نوعی بیماری روانی مطرح است و موجب می‌شود، انسان روحیات و حالات دیگری را به جای واقعیت وجودی خود بنشانند.» (ستوده، ۱۳۸۰: ۲۴۰-۲۴۱). از خودبیگانگی مشخصه‌ای از بحران هویت است که می‌تواند تعامل و انسجام ذهنی و شخصیتی را از میان ببرد.

در نظام‌های استثماری سرکوب‌گر، افراد دچار نوعی از خودبیگانگی می‌شوند که نوعی احساس جدایی در پیوند فرد با ارزش‌های فردی و اجتماعی خویش است. در نمایشنامه پروارندان اوج از خودبیگانگی را در فرار شخصیت میم مشاهده می‌کنیم که بعد از سرکوب‌های فراوان جسمی و روحی از سوی شخصیت‌های دیگر فرار می‌کند و کشته می‌شود. او نویسنده‌ای حاذق معرفی می‌شود که آوازه مبارزه‌اش در شهر پیچیده است، از سوی دیگر شخصیت‌ها به سکوت، انفعال، رفتار غریزی تشویق می‌شود تا هویت خود را از دست بدهد. اما او که تا آخرین لحظه مقاومت می‌کند و فرار را به قرار ترجیح می‌دهد:

داد و فریاد دوستان، صدای نعره ورم کردن گاو و گوسفندها و پارس چند سگ. شلیک سه گلوله پشت سر هم همه سروصداها را خاموش می‌کند. سکوت ممتد.

مرد اول: تموم شد! (ساعدی، ۱۳۴۸: ۱۳۱)

در نمایشنامه جزیره نیز واضح است که از سوی مقامات وظایفی داده می‌شود که قرار است آن‌ها را از انسان به حیوان تبدیل کنند، تا آخرین اجزای انسانیت‌شان را از بین ببرند. علاوه بر این، عمل هم به صورت سپر و هم به صورت شمشیر برای دو زندانی درمی‌آید: وسیله‌ای برای حفاظت از خود و وسیله‌ای برای اقدام یا اقدام علیه اسیرکنندگان خود، در برابر دولت. ابزار این دو شخصیت برای جلوگیری از این از خودبیگانگی، تئاتر است. (فוגارد)

در ایجاد ارتباط بین افسانه‌های باستانی و تاریخ مدرن، موجودات سیزیف و آنتیگون را به زندانیان جزیره (روبن) مرتبط می‌کند. همچنان که جان و وینستون نقش کریون و آنتیگون را بازی می‌کنند؛ اما جزیره بعد دیگری دارد، بعدی که در ابتدا با نام‌های جان و وینستون وجود دارد و در نتیجه با تبدیل شدن تماشاگران تئاتر به مخاطبان زندان حضور دارد. بازیگران و نمایشنامه‌نویسان فوگارد، جان کنی و وینستون نتشونا که خودشان سیاه‌پوست آفریقای جنوبی هستند، ظاهراً نام کوچک خود را در جزیره حفظ کرده‌اند و اشاره می‌کنند که این نمایشنامه که در آن مانند آنتیگون عمل می‌کنند، نمایشی که در آن دو زندانی جان و وینستون یک استعاره هستند. جزیره فقط جزیره روبن نیست، بلکه خود آفریقای جنوبی است؛ یک زندان مسخره با قوانین پوچ که توسط مقامات مضحک اجرا می‌شود. شهروندان آفریقای جنوبی، چه سفید و چه غیر سفید، به اندازه قهرمانان زن نمایشنامه سوفوکل یا زندانیان فوگارد زندانی هستند.

۲-۳. بدن

یکی از استعاره‌های تکراری که از طریق آن قدرت در متون ادبی پسااستعماری روایت می‌شود، استعاره بدن است. بدن یک استعاره اساسی در قدرت فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است. داگلاس بیان می‌کند که «بدن بیانگر وضعیت جامعه است» (ایاتلو، به نقل از کریگان، ۱۳۹۵: ۴۰) و اینکه درک ما از خود و «دیگری» از طریق بدن شکل می‌گیرد. بدن فارغ از جنبه فیزیکی، دفتر ایامی است که تحول فرهنگ بشری را در خود ثبت کرده است؛ ابزاری است که صاحبان قدرت از آن برای نظارت اجتماعی و عملی بهره گرفته‌اند (ر.ک: کریگان، ۱۳۹۵: ۲۸۱)؛ پایگاهی است که گفتمان‌ها بر آن اجرا و اعمال می‌شوند و سطحی است که رخدادها بر آن نقش می‌بندند (ر.ک: میلز، ۱۳۹۲: ۱۳۴).

دو اصطلاح در بیانات فوگو وجود دارد: نخست «رژیم گفتمانی» است؛ یعنی رژیمی که در آن نحوه رفتار فرد تحت نظارت قرار می‌گیرد و کردار او تابع مجموعه قوانین و مقرراتی می‌شود که مرتبط با مهار شهوات، حرکات و هیجانات است (ر.ک: میلز، ۱۳۹۲: ۱۵۳) و دوم، «میکروفیزیک قدرت»؛ یعنی عملکردهای بسیار ریز و ذره‌بینی قدرت و

روال‌های انضباطی از قبیل روال‌هایی که در کارهای سخت و روزمره بدن و هماهنگ‌سازی عینی آن وجود دارد. این روال‌ها بدن را به شیوه‌های خاص آموخته می‌کند تا رام و سربه‌راه شود. (همان: ۱۵۵) با نگاهی دقیق‌تر به بدن می‌توان متوجه این امر شد که بدن نقطه شروع مناسبی در فضای پسااستعماری است که ملاحظات خود و دیگری در آن منعکس می‌شود؛ چراکه پیشینه تاریخ استعماری و پسااستعماری به خوبی گویای این امر است که اعمال رنج جسمانی تا حدودی آغازگر فرایند انکار حقوق انسانیت افراد بوده است.

بدن در هر دو نمایشنامه کارکرد خاص خود را دارا می‌باشد. بدن در نمایشنامه جزیره، راوی رنج مردمان ستمدیده‌ای است که به دلیل اعتراض دوران تبعید خود را می‌گذرانند و بدن آن‌ها حامل ستم‌های بی‌پایانی در فرایند دیگری شدن است که آن‌ها را وادار به انجام امور عبث و سهمگین کرده است. جزیره به مانند مکان نمایشنامه پرواربندان منطقه دورافتاده و کوچکی است که تمثیلی از شرایط حاد مردمان آن کشور است که در آن افراد را به اعمال شاقه محکوم می‌کنند و با گماردن اعمال سخت و بیهوده، تنبیه و مطیع‌پروراندن آنان، روح و جسم آن افراد را تحقیر می‌کنند.

با در نظر گرفتن مکان‌ها به عنوان عالم کوچک جامعه پسااستعماری، قابل مشاهده است که چگونه با شخصیت‌ها رفتار می‌شود و آن‌ها را مجبور به تجربه زندگی منفعل و مطیع می‌کنند. در نمایشنامه پرواربندان مجموعه کنش‌های اعمال شده بر بدن شخصیت میم در راستای مطیع‌پروراندن فرد است به طوری که می‌توان شاهد بود رفتارهایی به مانند شکم‌پروری، اخته کردن، تنبیه فیزیکی از نمونه رفتارهایی است که بر بدن اعمال می‌شود تا حکومت‌ها به مقاصد استعماری خود در فرایند دیگربودگی برسند. در واقع بدن همان آغازی است که سرکوب آن، اهداف استعماری را امکان‌پذیرتر می‌کند.

۳. نتیجه‌گیری

یکی از اهداف ادبیات تطبیقی، سوگیری رهیافت‌های مفهومی در جغرافیاهای متفاوت بدون سابقه برخورد تاریخی است. در این پژوهش تلاش بر آن بود که بر مبنای آموزه‌های ادبیات تطبیقی، ابتدا بر اساس تشابه از حیث مفهوم «دیگری» در چارچوب مطالعات پسااستعماری دیگری در دو نمایشنامه پرواربن‌دان و جزیره بر مبنای نظام دوگانی «خود» و «دیگری»، دوگانگی آن‌ها شناسایی و بررسی شود، سپس با یکدیگر به طور تطبیقی مقایسه شود. فوگارد به دلیل زیست در جغرافیای استعمارزده عمدتاً بیشتر توجه خود را به گونه‌هایی از دیگری معطوف ساخته است که بر اساس تقابل‌های دوتایی نژادی در بطن جامعه به مانند سفیدپوست / سیاه‌پوست منتهی می‌شود. مهم‌ترین کلیدواژه آثار فوگارد نژاد و به تبع آن فرودستی حاصل از هژمونی سفیدپوستان علیه رنگین‌پوستان است که بیشتر دیگربودگی‌های آثار خود را به این مضمون استعماری گره زده است. در سوی مقابل از حیث گونه‌شناسی «دیگری» ساعدی به دلیل جغرافیای متفاوت و عدم تجربه مستقیم زندگی در جو استعمارزده، بسیاری از متون نمایشی خود را در حضور آمریت‌های استبدادی بنا نهاده است که در نتیجه هژمونی این قدرت‌ها فرایند دیگربودگی افراد را بسته به زمینه متن تسریع می‌کند. در این تحلیل جنبه‌ای از گفتمان پسااستعماری بر ما آشکار شد که افراد، بخصوص هویت‌های آنان در حضور نیروهای هژمونیک به چه شکل مورد ظلم قرار می‌گیرند. شخصیت‌ها به عنوان دیگری‌های سرکوب‌شده در دو نمایشنامه به چشم دیده شدند که در اثر نیروهای هژمونیک به تبعید در جزیره و مکانی دور از شهر فرستاده شده بودند و این ارتباط مکان و حاشیه‌بودگی با میزان نیروهای هژمونیک امری است که است که یکی از مفاهیم مهم مطالعات پسااستعماری است. در واقع قصد نیروهای هژمونیک از تجمیع نیروهای خود علیه شخصیت‌ها در این دو نمایشنامه، طی کردن پروسه دیگربودگی است که آن‌ها را به از خودبیگانگی می‌رساند که کاراکنرها با اتخاذ رویکردی تقابلی نسبت به این نیروها، مقاومت می‌کنند.

یادداشت

۱- مقاله مستخرج از پایان‌نامه تحلیل تطبیقی گفتمان «دیگری» در گزیده‌های از نمایشنامه‌های غلامحسین ساعدی و آثول فوگارد، است

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- انصاری، منصور و درودی، مسعود. (۱۳۹۳). «مطالعات پسااستعماری، تلاش متن محور در جهت وارونه‌سازی چشم‌اندازها (با تأکید بر بازشناسی رویکردهای متفاوت)». **جستارهای سیاسی معاصر**. (۲) ۵، صص ۱-۲۳.
- ابوت، اچ. پورتر. (۱۳۹۷). **سواد روایت**. ترجمه رؤیا پورآذر و نیما م. اشرفی. چاپ دیجیتال، تهران: نشر اطراف.
- ادیب‌زاده، مجید. (۱۳۹۱). **امپراتوری اسطوره‌ها و تصویر غرب**. چاپ اول. تهران: انتشارات ققنوس.
- اسدی، کورش. (۱۳۹۷). **ساخت‌نامه غلامحسین ساعدی**. چاپ اول. تهران: نشر نیماژ.
- اکبری، محمدعلی. (۱۳۸۴). **تبارشناسی هویت جدید ایرانی (عصر قاجاریه و پهلوی اول)**. چاپ اول. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- برتنس، هانس. (۱۳۹۴). **مبانی نظریه ادبی**. محمدرضا ابوالقاسمی، چاپ چهارم. تهران: نشر ماهی.
- بای، عبدالرضا. (۱۳۹۰). «قدرت دانش و هژمونی در فرایند جهانی‌شدن». **فصلنامه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری**، (۱) ۷ (پیاپی ۱۵ بهار تابستان ۱۳۹۰)، صص ۴۳-۷۴.
- برنزه، اریک. (۱۳۸۱). **میشل فوکو**. چاپ اول. تهران: نشر ماهی.
- پراور، زیگبرت سالمن. (۱۳۹۷). **درآمدی بر مطالعات ادبی تطبیقی**. ترجمه علی‌رضا انوشیروانی و مصطفی حسینی، چاپ سوم. تهران: نشر سمت.
- تایسن، لوئیس. (۱۳۸۷). **نظریه‌های نقد ادبی معاصر**. ترجمه مازیار حسین‌زاده و فاطمه حسینی، چاپ اول. تهران: نگاه امروز: حکایت قلم نوین.
- تروبی، جان. (۱۳۹۸). **آاناتومی داستان**. محمد گذرآبادی، چاپ سوم. تهران: انتشارات ساقی.
- جول، جیمز. (۱۳۸۸). **گروامشی**. ترجمه محمدرضا زمردی چاپ اول. تهران: نشر ثالث.

- جی. سی. یانگ، رابرت. (۱۳۹۱). *درآمدی اجمالی بر پسااستعماریگری*. ترجمه فاطمه مدرسی و فرح قادری، چاپ اول. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- جینکینز، ریچارد. (۱۳۹۴). *هویت اجتماعی*. ترجمه تورج یاراحمدی، چاپ دوم. تهران: نشر شیرازه.
- چلبی، مسعود. (۱۳۷۵). *جامعه‌شناسی نظم*. چاپ اول. تهران: نشر نی.
- حاج محمدی، حسن. (۱۳۹۷). *بررسی و نقد مبانی نظری مکتب مطالعات فرهنگی بیرمنگام*. چاپ اول. قم: انتشارات بوستان کتاب.
- حبیبی، حسن. (۱۳۹۳). *شهر گمشده/ بازخوانی زندگی و آثار غلامحسین ساعدی*. چاپ اول. تهران: انتشارات هرمس.
- حشمتی، سولماز؛ آقاجانی، زهرا. (۱۳۹۷). *جامعه‌شناسی فرهنگی*. چاپ اول. تهران: انتشارات ادیبان روز.
- دالمایر، فرد راینهارد. (۱۳۸۴). *راه‌های بدیل: فراسوی شرق‌شناسی و غرب‌شناسی*. ترجمه فاطمه صادقی، نرگس تاجیک. تهران: آبادان، پرسش.
- دایننگ، لیسا. (۱۳۹۸). *میشل فوکو*. قاسم مؤمنی، چاپ اول. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- دریفوس، هیوبرت و رابینو، پل. (۱۳۷۹). *میشل فوکو: فراسوی ساختگرایی و هرمنیوتیک با مؤخره‌ای به قلم میشل فوکو*. ترجمه حسین بشیریه. چاپ دوم. تهران: نشر نی.
- رشیدیان، عبدالکریم. (۱۳۹۳). *فرهنگ پسامدرن*. چاپ اول. تهران: نشر نی.
- زرقانی، سیدمهدی و دیگران. (۱۳۹۸). *تاریخ بدن در ادبیات*. چاپ اول. تهران: انتشارات سخن.
- ساعدی، غلامحسین. (۱۳۴۸). *پروا رندان*. چاپ اول. تهران: انتشارات نیل.
- سیداحمدیان، علیرضا. (۱۳۹۶). *خدا یگانی و بندگی از پدیدارشناسی روح هگل*. چاپ دوم. تهران: نشر چشمه.
- شاهمیری، آزاده. (۱۳۸۹). *نظریه و نقد پسااستعماری*. چاپ اول: نشر علمی.
- شعبانی، رضا. (۱۳۸۵). *ایرانیان و هویت ملی*. چاپ اول. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

- شیری، قهرمان. (۱۳۹۸). *همسایه هدایت (نگاهی به کارنامه غلامحسین ساعدی)*، *شناختنامه، خلاصه آثار، نقد*. چاپ اول. تهران: نشر ورا.
- ضیمران، محمد. (۱۳۹۲). *ژاک دریدا و متافیزیک حضور*. چاپ دوم. تهران: نشر هرمس.
- علوی زاده، فرزانه سادات. (۱۴۰۰). «مطالعات میان رشته‌ای ادبیات تطبیقی، رویکردهای روش‌شناسی آن و بحران هویت ادبیات تطبیقی». *نشریه ادبیات تطبیقی دانشگاه شهید باهنر کرمان*، (۱۳)، ۲۵-۱۷۹-۲۰۷.
- فانون، فرانتس. (۱۳۵۱). *پوست سیاه صورتکهای سفید*. ترجمه محمدامین کاردان.
- فرهمندفر، مسعود. (۱۳۹۴). «جایگاه آستانه‌ای فرهنگ»: همی بابا و نظریه پسااستعماری. *مجله مطالعات انتقادی ادبیات*. شماره ۴، زمستان، صص ۱۷-۳۴.
- فیستر، مانفرد. (۱۳۸۷). *نظریه و تحلیل درام*. ترجمه مهدی نصراله زاده، چاپ دیجیتال. تهران: نشر مینوی خرد.
- کریگان، کیت. (۱۳۹۵). *جامعه‌شناسی بدن: نظریه‌های مدرن، پست‌مدرن، پسااستعمارگراییانه*. ترجمه محسن ناصری راد، چاپ اول. تهران: نشر نقش و نگار.
- کلیگز، مری. (۱۳۹۹). *درسنامه نظریه‌ی ادبی*. ترجمه جلال سخنور، الاهی دهنوی و سعید سبزیان. چاپ سوم. تهران: نشر اختران.
- گاندی، لیل. (۱۳۹۱). *پسااستعمارگرایی*. ترجمه مریم عالم‌زاده و همایون کاکاسلطانی. چاپ دوم. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- لاکس، آدام. (۱۳۹۸). *مطالعات فرهنگی بدن*. ترجمه حسین حسینی، چاپ اول، تهران: نشر نیو.
- لیندولم، چارلز. (۱۳۹۷). *فرهنگ و هویت (تاریخ، نظریه و کاربرد انسان‌شناسی روان‌شناختی)*. ترجمه محسن ثلاثی. چاپ دوم. تهران: نشر ثالث.
- محسنی‌نیا، ناصر. (۱۳۹۳). *ادبیات تطبیقی در جهان معاصر (کلیات، مبانی نظری، مکاتب)*. چاپ اول. تهران: انتشارات علم و دانش.
- معلوف، امین. (۱۳۹۲). *هویت‌های مرگبار*. ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر. چاپ دوم. تهران: نشر نی.
- ممی، آلبر. (۱۳۵۱). *چهره استعمارگر، چهره استعمارزده*. ترجمه هما ناطق. چاپ دوم. تهران: خوارزمی.

- مور گیلبرت، بارت. (۱۳۸۶). «هومى بابا». ترجمهٔ پیمان کریمی. *فصلنامهٔ زریبار*. پایب ۶۳، ص ۳۰.
- میتو، دنیس. (۱۳۹۷). *مطالعات پسااستعماری*. ترجمهٔ تورج رحمانی، چاپ اول. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- میلز، سارا. (۱۳۹۲). *میشل فوکو*. ترجمهٔ مرتضی نوری. چاپ دوم. تهران: نشر مرکز.
- نوابخش، مهرداد. (۱۳۸۸). *کاربرد نظریه‌های اجتماعی در روش‌شناسی تحقیق*. چاپ اول. تهران: موسسه فرهنگی - هنری جهان کتاب.
- واعظی، حسن. (۱۳۸۶). *استعمار فرانو جهانی سازی و انقلاب اسلامی*. چاپ دوم. تهران: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- والدر، دنیس. (۱۳۹۸). *آتول فوگارد*. ترجمهٔ یدالله آقاعباسی، چاپ اول، تهران: نشر کیان‌افراز.
- واعظی، حسن. (۱۳۸۶). *استعمار فرانو جهانی سازی و انقلاب اسلامی*. چاپ دوم. تهران: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- هورکهایمر، ماکس. (۱۳۸۰). *سپیده‌دهان فلسفه تاریخ بورژوازی*. ترجمهٔ محمدجعفرپوینده. چاپ سوم. تهران: نشر نی.
- یانگ، رابرت. (۱۳۸۹). *اسطوره سفید: غرب و نوشتن تاریخ*. ترجمهٔ جلیل کریمی و کمال خالقی‌پناه، چاپ دیجیتال. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- یوست، فرانسوا. (۱۳۹۷). *درآمدی بر ادبیات تطبیقی*. ترجمهٔ علی‌رضا انوشیروانی و لاله آتشی و رقیه بهادری، چاپ اول. تهران: نشر سمت.

ب. منابع لاتین

- Alessandrini, Anthony C. (2000); "Humanism in Question: Fanon and Said", In *A Companion to Postcolonial Studies*, Henry Schwarz and Sangeeta Ray (eds.) Blackwell Publishing. PP 431-450.
- Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (2000). *Post-colonial studies: the key concepts*. Routledge: London.
- Bhabha, H. K. (2004). *The Location of Culture*. London: Routledge.

- Carmina, Yu Untalan. (2020). "Decentering the Self, Seeing Like the Other: Toward a Postcolonial Approach to Ontological Security", *International Political Sociology*, Volume 14, Issue 1, pp. 40–56.
- CÉSAIRE, A. (1972). *Discourse on colonialism*. New York: MR.
- Chawla, D. (2017). Othering and Otherness. *In The International Encyclopedia of Intercultural Communication*, Y.Y. Kim (Ed.).
- Collins, M. (1983). The Sabotage of Love: Athol Fugard's Recent Plays. *World Literature Today*, 57(3), pp 369-371.
- Crow, B., and Banfield, C. (1996). *An Introduction to Post-Colonial Theatre*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Studies in Modern Theatre).
- Edgar, A. & Sedgwick, P. R. (2008). *Cultural theory : the key concepts* . 2nd ed. London: Routledge.
- Edited by Bill Ashcroft., Gareth Griffiths, and Helen Tiffin. (2006). *The Post-Colonial Studies Reader*. London; New York: Routledge.
- Fugard, Athol. (1977). *The Township Plays*. Oxford University Press.
- Huggan, G. (2013). *The Oxford handbook of postcolonial studies*.
- Loomba, Ania. (2007). *Colonialism/Postcolonialism*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Shanguhya, M. S., & Falola, T. (2018). *The Palgrave Handbook of African Colonial and Postcolonial History*. Springer Ebooks.
- Shang, N. G. (2016). "A question of the body: Colonial legacies and postcolonial imaginaries of power in African literary texts". *International Journal of English and Literature*, 7(9), pp. 143-151.

